Taras Kyiak, Doctor of Philology, Professor
Taras Shevchenko University of Kyiv (Ukraine)

Intercultural Communication, Discourse and Translation

This article deals with the hypothesis about the discourse factor presense in the process of translation of different text genres. The translation depends on the object of translation in the "poetry – narrative literature – scientific and technical texts with the low abstraction level – with the medium abstraction leve –- with the high abstraction level" aspect.

Key terms: *discourse, translation, text, abstraction, genre, level, aspect, intercultural communication.*

Т. Р. Кияк, д-р филол. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Украина)

Межкультурная коммуникация, дискурс и перевод

В статье рассматривается гипотеза о присутствии фактора дискурса в процессе перевода текстов разных жанров. Категория дискурса влияет на перевод в большей или меньшей степени, в зависимости от объекта перевода в диапазоне "поэзия – художественная проза – научно-технические тексты с низким уровнем абстрактности – средним уровнем абстрактности – высоким уровнем абстрактности".

Ключевые слова: *дискурс, перевод, текст, абстрактность, жанр, степень, аспект, межкультурная коммуникация.*

Т. Р. Кияк, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Міжкультурна комунікація, дискурс та переклад

У статті розглядається гіпотеза про присутність фактору дискурсу в процесі перекладу текстів різних жанрів. Категорія дискурсу впливає на переклад більшою чи меншою мірою, залежно від об'єкта перекладу в діапазоні "поезія – художня проза – науково-технічні тексти з низьким рівнем абстрактності – із середнім ступенем абстрактності – з високим рівнем абстрактності".

Ключові слова: *дискурс, переклад, текст, абстрактність, жанр, ступінь, аспект, міжкультурна комунікація.*

Т. Р. Кияк, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ, ДИСКУРС ТА ПЕРЕКЛАД

В українському перекладознавстві точиться багаторічна дискусія стосовно категорії дискурсу як чинника трансляції. Нерідко наводяться протилежні думки: від заперечення його присут-

ності до його фетишування. В пропонованій статті буде доводитися різний обсяг дискурсу, залежно від типу тексту. В цьому полягає суть і мета пропонованого дослідження.

Почну з дещо несподіваного пасажу. Вітаю всіх читачів від імені всесвітньовідомого великого міста Кайнургардур. Певен у тому, що майже кожен з вас хоча б один раз у житті відвідував це місто. Цю назву дали понад 1500 років кельти по-ісландськи, що означає "місто човнів". Сьогодні тут інші транспортні засоби, інша культура. На той час ісландці не мали інших можливостей потрапити до Британії, до Скандинавії, в германські а також слов'янські регіони. Вони принесли зі собою іншу, нову культуру, яка збагатила майбутню культуру Київської Руси. Так, Кайнургардур називається сьогодні Київ. Водночас ми бачимо, що географічне розташування, обставини життя впливають на специфіку культури нації. Лінгвісти знають класичні приклади понад 30 назв льоду для ескімосів, близько 40 найменувань коней для арабів, що спричинено умовами їхнього життя. Але завдяки мові інформація зберігається та передається у спадок наступним поколінням, але не як у випадку з бібліотекою в Александрії, коли халіф Омар мовив : "Якщо в цих книгах написано те саме, що і в Корані, то вони непотрібні, якщо ж у них написано щось інше, тоді ці книги шкідливі". Бібліотека була спалена.

Культури розвиваються, збагачують одна одну, нерідко поборюючи одна одну. Ці явища в нинішній лінгвістиці номінуються як адстрат, субстрат, суперстрат. Окремі культури через різні історичні чинники щезають разом із мовами. Нині розрізняють близько 6500 мов, з них носії 100 найбільших мов складають 95% всього населення планети.

Деякі мови репрезентовані лише кількома носіями, отже, вони приречені. Науковці твердять, що кожного місяця вмирають у середньому дві мови. Уніфікуючись, світ збіднюється, оскільки багатство загальнолюдської культури полягає в її різноманітті. Недаремно відома книга С. Гантінгтона називається "The struggle of cultures". Термін "культура" походить від латинського "cultio" та означало спершу "обробіток землі". Сьогодні це поняття дефінується як "сукупність раціональних знань та уявлень про вартості,норми,мораль, ментальність власної культури та культур інших народів" [Гришулин 1998, 28]. Звідси походить поняття

"міжкультурна компетентність", в основі якої функціонує діалог між різними культурами з метою порозуміння, взаємозбагачення та визнання, що сьогодні термінується як "міжкультурна комунікація". Цей термін запропонував у 1959 році Е. Голл, щоб задовільнити інтереси американських політиків та підприємців після другої світової війни, що водночас спричинило "перекладацький вибух".

Та чи завше можна вважати посередництво іншої культури перспективним шляхом? Як свідчить досвід світової культури, категорично ні! Це приводить до нівелювання принципових особливостей культури-продуцента у культурі-реципієнта. Негативним зразком може слугувати переклад "Дон Кіхота" Сервантеса через російськомовний підрядник. Банальність, яку довелося нині в Україні виправляти. В Японії опубліковано "Вступ до української мови" Кодзуо Накаї, де наведено діалог між українським викладачем та японським студентом:

Українець: "Але у вас в Японії немає перекладів Шевченка?"

Японець: "Звичайно є, але перекладі не з української, а з російської".

Українець: "З російської? Плаче Шевченко в домовині" [Кодзуо 1991].

Тож і не дивно, що в різних культурах націй так суттєво може відрізнятися терміносистема, яка їх обслуговує, найперше, тлумачення визначальних одиниць. Цікаво, що чим віддаленішою є культура, тим відміннішим є розуміння понять. Так "*шумний п'яний бенкет*" (нім. Schwelgerei) чукчі передають як "*зірвалися з ланцюга*". В мові зулу для передачі поняття "*комунізм*" використовується термін, який означав "*вчення тих, хто їдять разом*", старий казахський термін "*інтернаціоналізм*" передавався словом зі значенням "*відсутність родинного почуття*", для низки народів Кавказу та Середньої Азії поняття "*південний напрямок*" передається словом "*кибла*", що означає "*напрям в Мекку*", але це для багатьох народів неідентично [Кияк 1988].

Всі ці речі не свідчать насамперед про бідність тієї чи іншої мови, а про відмінності в існуванні та світосприйманні конкретного етносу, що зумовлено суб'єктивними умовами, екстрапольованими у сферу культури. Як слушно писав В. Гумбольдт: "Вирішальним у відношенні вартостей і недоліків тієї чи іншої мови є не те, що здатна виразити дана мова, а те, на що ця мова надихає та до чого спонукає завдяки власній внутрішній силі" [Гумбольдт 1984, 229].

Термін "культура" походить від латинського "cultio", що первинно означало "обробіток землі". З тих пір це поняття наповнилося різними конотаціями багатьох суміжних наук, залишаючись одним із фундаментальних і водночас складних феноменів сучасних гуманітарних наук. З одного боку, культура – явище набуте, чому вона має риси суб'єктивності, індивідуальності. Але в такій якості вона не може бути повноцінною, оскільки запорукою її існування виступає певний колектив, який сповідує дану культуру, формує власну культурну картину світу, під котрою можна розуміти "сукупність раціональних знань та уявлень про цінності, норми, моральність, менталітет власної культури та культур інших народів" [Садохин 2006, 28]. Саме останній наведений тут чинник про "знання культур інших народів" лежить в основі всіх наукових підходів до поняття культури (це і когнітивна антропологія, і символічний інтеракціонізм, і культурний релятивізм і т.п.), що призвело до формування явища "міжкультурна компетентність", а звідси до усвідомлення потреб і перспектив міжкультурної комунікації як реального чи віртуального діалогу між різними культурами чи їх репрезентантами з метою взаєморозуміння, взаємозбагачення, взаємовизнання.

Міжкультурна комунікація як вимога обставин виникла після ІІ світової війни в США з метою задоволення інтересів американських політиків та бізнесменів. Даний термін увів Едуард Голл у 1959 році. Цей процес швидко поширився за умов ліберальної ринкової економіки в розвинених країнах світу, що водночас зумовило своєрідний "перекладацький вибух". Нації, які відстали або не долучилися до цього процесу, або опинялися на узбіччі, "законсервувавши" власну культуру, або малопомітно розчинялися в інших культурах, що як вислід, означало щезання етносу з культурної мапи світу. Звідси результується ще одне завдання міжкультурної комунікації як наукової, так і академічної дисципліни: взаємозбереження культурної самобутності всіх націй.

Проте процеси глобалізації не залишають ніяких шансів культурам існувати як окремі ізольовані автаркії. Все більше набирають обертів процеси взаємозіткнень, взаємовпливів, які або залишають шанси для окремих культур домінувати, або засвідчують факти занепаду й щезання інших культур. Зауважу, подібні про-

цеси мали місце і в минулому, хоча, можливо, в менших масштабах і залежно від історичних передумов. Наприклад, ще Й. Гердер за своєї епохи (і, мабуть, слушно, враховуючи фактор формування тогочасних націй), висловив переконання в тому, що культура – це незмінна вартість народу, вершина його існування, вона має слугувати згуртуванням до середини й відмежування назовні. Він писав: "Чим більше вся література, як і поезія, здобувала для діяння простору і поверхні, тим більше втрачала вона в здатності проникнення в глибині та визначеності" [Herder 1989, 413]. Отже, за Гердером – перемішання культур – це занепад. Звісно, така позиція не актуальна. Більше того, деякі сучасні дослідники, не відчувши тогочасності Й. Гердера, вважають зворотній процес збагаченням, а не занепадом [Goetze 2009]. Більше того, Л. Гетце вважає національні культури одним із чинників ненависті до інших, воєн, дискримінації, й тому це поняття для нього виступає навіть як культурно-расистське [Goetze 2009, 327]. Гете закликає до розуміння один одного, до глибшого пізнання інших культур, які треба не лише визнавати, але й вважати рівноцінними. У своїх "Максимах та рефлексіях" великий поет напише: "Толерантність мала би стати лише скороминучим переконанням, вона має привести до визнання. Справжня ліберальність – це визнання" [Goethe 1977]. Так само нинішнє розуміння культури має виходити із основоположного принципу рівноцінності всіх культур. І тут не можна опускатися до одностороннього виділення позаконституційних прав якогось етносу (наприклад, мусульманського). Мусить відбуватися мирний діалог під єдиним дахом, інакше про толерантність не може бути й мови.

В лінгвокультурології відома модель варіантів засвоєння "чужої" культури М. Беннета [див. детальніше Садохин 2006, 129–138]. Автор її ставить на вершину піраміди інтеграцію як повне пристосування до іншої культури, яка стає також "своєю". На рівні конструктивної маргінальності породжується мультикультурна особистість, яка сповідує повну свободу в когнітивній та емоційній сферах поведінки. Це довгий, важкий і нерівний шлях, але його мають пройти всі культури всіх народів.

Отже, не можна говорити про майбутнє культури як гібридизацію, моно-, мульти- чи транскультурність, не кажучи про те,

що останнім часом спостерігаються намагання вертати до витоків своєї культурної специфіки. Метою має стати мирне співіснування та міжкультурний діалог. Хоча це складний шлях, але йому нема альтернативи. Цю позицію має займати майбутня Україна, реалізувавши спершу етап самоіндетифікації, що має сформувати її загальнонаціональний дискурс культури.

Термін "дискурс" став сьогодні небезпечно модним і не завше одностайно трактованим. Більше того, його семантика еволюціонує вже сотні літ, залежно від уподобань лінгвістів, логіків, філософів. Отже, якщо за античності цей термін означав "жвава бесіда", то знаменита праця Г. Галілея "Discorsi" розуміла його як "розмови, роздуми". Для французів згодом "discours" – це промова, виступ, слова. Нині ж дана категорія увібрала в себе широкий інтенсіонал, який консолідовано й досить влучно охарактеризувала Арутюнова Н. Д.: дискурс – це "…зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психолінгвістичними та іншими факторами, текст, взятий у події… Дискурс – це мовлення, "занурене в життя". Тому термін "дискурс", на відміну віл терміна "текст", не застосовується до стародавніх та інших текстів, зв'язки яких з живим життям не відбуваються безпосередньо" [Арутюнова 1990, 136–137]. До речі, останнім чинником дискурс відрізняється від міжкультурної комунікації, яка може стосуватися будь-яких національно маркованих текстів. Наприклад, маємо зразки ніби зниклих культур, які зуміли все-таки зберегти свій вогник і за сприятливих умов знову роздмухали свою первинну принаду. Яскравим прикладом тому стала древня гебрайська культура, базована на Торі й вимушено призабута за час перебування євреїв у Вавілонському полоні. Занедбаною тоді була й мова; книжник Езра започаткував її відродження. У храмі Тора читалася на підвищенні, читець не відривав очей від тексту; трохи нижче стояв, помивши руки, товмач (метургеман) і менш голосно перекладав арамейською. Так поступово відродилася віра ізраїльтян, їхня культура та мова. Таким чином тут відбулася міжкультурна комунікація, але яка не залишає місця для дискурсу як сучасного явища, не впливаючи на нинішні віросповідання іудеїв. Після століть поневірянь статус цього народу заслуговує пошанівку.

Про співвідношення тексту та дискурсу оригінально висловився Т.А. ван Дейк: дискурс – це текст плюс ситуація, а текст – дискурс мінус ситуація [Дейк 1989, 87].

Дискурс розуміємо як сферу функціонування людини, її середовище, зумовлене суспільними нормами, цінностями, традиціями. З таких міркувань до нього слід підходити диференційовано через різномасштабність, різнорівневість таких сфер. Отже, можна говорити про загальномовний (чи загальнонаціональний) дискурс, дискурс окремого професійного колективу, дискурс сім'ї та, нарешті, дискурс особи (індивідуальний, до певної міри неповторний). Наприклад, "*корида*" для іспанців символізує мужність, хоробрість, а для британців – жорстокість стосовно живих істот.

Якщо розглядати текст як фактор мови, то дискурс – це текст сприйнятий, зрозумілий, зреалізований у мовленні, у соціальній практиці**.** Саме на соціальному компоненті дискурсу наполягає дослідниця Рут Водак [Wodak 1996, 17]. На цій основі сучасні мовознавці часто розрізняють теж чоловічий і жіночий дискурс, що лягло в основу гендерної лінгвістики. До того ж слід окремо виділяти, наприклад, жіночий дискурс як загальне явище, з одного боку, та дискурс окремо взятої жінки, з другого. Іншими словами: найдоцільніше виступає тлумачна модель "дискурс = текст +контекст". Останній включає в себе лінгвальні та екстралінгвальні параметри .

Текст незнайомою мовою залишається текстом, але без дискурсу. Навпаки, невербальне мислення (шахи, математика, музика) володіє дискурсом,хоча не може вважатися повноцінним текстом. Тексти з великою долею образності мають ширший дискурс (наприклад, поезія). Тексти вузько технічні мають вужчий дискурс, що залежить від їхньої вузькофаховості, структури речень, насиченістю однозначними термінологічними одиницями. Саме присутність об'ємного дискурсу не дає можливості (а, можливо, й ніколи не дасть) застосовувати автоматизований переклад художніх текстів. Якісний переклад останніх залежить від вміння талановитого перекладача сприймати, знаходити і декодувати образну інформацію.

Непросто перекласти, наприклад, уривок із вірша Бориса Олійника:

"Ти весь у слові, як у сповиткові,
З колиски до калини при горбі;
І вже якщо ти помилився у слові,
Вважай, що помилився у собі."

Уявімо собі ситуацію: такого вірша треба перекласти китайською мовою. Що означатиме для китайця символ "*калина*"? Запитання риторичне і не допоможе тут окремий коментар до лексичної одиниці. Транслітерація робить текст також незрозумілим. Залишається єдине: даний україномовний дискурс екстраполювати на відповідний китайський, де смуток та смерть символізує абрикос. Аналогічно можна українську лексему *черешня* перекласти японською як *сакура* та навпаки. Але чи матимемо ми право на такі довільності у фахових текстах з ботаніки, які можна віднести до текстів з високим рівнем абстрактності. Тут вимагається одноеквівалентна відповідність. Отже, дискурс стає вужчим, переклад буквальнішим, але, зрозуміло, не легшим, бо вимагає додаткових термінографічних зусиль та професійної компетенції.

Ще меншим буде дискурс у фахових текстах з домінуючою наявністю вузькогалузевих термінів. Наведемо приклад фрагменту технічного тексту: *"Der Starter ließ die Druckluft in die Zylinder des Motors einströmen" – "Стартер нагнітає стиснуте повітря в циліндри двигуна"*. Тут лише граматична конструкція доповнює текст незначним елементом позатекстового дискурсу.

Інша ситуація стосується літературознавчих текстів, надто поезій. Доведу це на відомому прикладові вірша Й.В. Гете "Нічна пісня мандрівника":

"Über allen Gipfeln
Ist Ruh',
In allen Wipfeln
Spürest Du
Kaum einen Hauch;
Die Vöglein schweigen im Walde.
Warte nur! Balde
Ruhest du auch".

Чудове відтворення, переспів, відображення (ледве чи можна говорити про переклад про переклад поезії, про що свідчить дискурс) знаходимо в М. Лермонтова:

"Горные вершины
Спят во тьме ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листы…
Подожди немного,
Отдохнёшь и ты."

Одна з перших спроб відтворити вірш українською належить М. Старицькому:

"Темна ніч вершини
Сном оповила,
По німій долині
Морем стала мла.
Не курить за ставом,
Не тремтять листи…
Почекай – небавом
Одітхнеш і ти!"

Переклад відверто невдалий, оскільки він не відтворює дух вірша Й.Гете, а прив'язується до тексту М. Лермонтова.

Проте серед українських перекладів цього вірша можна виділити блискучу версію М. Бажана:

"На всі вершини
Ліг супокій.
Вітрець не лине
В імлі нічній.
Замовк пташиний грай.
Не чути шуму бору.
Ти теж спочинеш скоро –
Лиш зачекай."

Відкривається широке поле для аналізу даного перекладу, який добре відтворює структуру, ритм, єднання людини та природи, що й запропонував Й. Гете своїм оригіналом.

Цікавим міг би стати приклад "інтракультурної комунікації" іншого українського перекладу, здійсненого Ю. Шкробинцем:

"Тиша над верхами
Вже лежить:
Подих між вітками
Чуєш в кожну мить.
Птаство задрімало
В гущі суєти.
Зачекай ще мало,
То заснеш і ти."

Вважаю, в цілому, цей переклад вдалим. Проте для української мовної картини показовим тут стало вживання ледве помітного діалектизму, притаманного для Закарпаття. Маю на увазі лексему "*мало*", яка в тому ареалі означає "*трохи*", "*трішки*". Звісно, пропонування варіанту українського метра перекладу Г.Кочура також було би доречним.

Якщо ж вести мову про відтворення дискурсу вірша "Нічна пісня мандрівника", то серед слов'янських перекладачів особливо виділяється дуже наближений до оригіналу в усіх відношеннях переклад В.Брюсова:

"На всех вершинах –
Покой.
В листве, в долинах
Ни одной
Не вздрогнет черты…
Птицы дремлют в молчании бора.
Подожди только: скоро
Уснеш и ты."

Тут можна також навести відомий казус перекладацьких "мандрів" і трансформацій цього геніально скомпресованого твору. Вірш перекладений понад 130 мовами, серед них наприкінці 19 ст. японською мовою. В 1903 р. цю версію відтворив французький літературознавець рідною мовою, не впізнавши текст оригіналу. В 1911 р. німецький дослідник японської літератури виявив цей текст і переклав його як японського вірша. Дозволю собі навести його дослівний переклад українською мовою (зауважу, він написаний у стилі "білого" вірша):

"Тихо в альтанці з бурштину,
Ворони летять нечутно
До засніжених черешень
У місячному сяйві.
Я сиджу
І плачу."

Ланцюжок міжкультурної комунікації зробив текст оригіналу зовсім невпізнаним, бо японським. Отже, маємо ще один повчальний зразок аналізу.

До речі, цю "Нічну пісню мандрівника" Й. Гете написав у віці 31 року. Проте не всі гетезнавці відають, що на схилі віку він написав іншу версію "Нічної пісні мандрівника", де простежується набутий життєвий досвід, присутня глибока мудрість і … втома, яка прагне спокою після буремного минулого, спокою, який може дарувати лише Той, що на небі.

Тим більше зрозуміло, що автоматичний переклад у царині поезії безсилий та непотрібний. Що вийде у випадку буквального перекладу машиною, наприклад, уривку з поеми "Батурин" Ліни Костенко:

"Отак воно і йдеться до руїни,
Отак ми заповзаємо в убоздво.
Є боротьба за долю України,
Все інше – то велике мискоборство"?

Без фонових знань ситуації та специфіки національної культури переклад тут буде неповноцінним, чисто комп'ютерним.

В цьому вірші поєднано два дискурси :один, імпліцитно пов'язаний із трагедією в Батурині 1708 року і другий, експліцитно перенесений на сьогоднішню соціально-політичну ситуацію в Україні. Щоб сповна сприйняти цей дискурс, треба знатися на історії, на українській самокритичній ментальності та водночас сприймати лексичні новотвори поетеси.

Інший приклад. Часто, щоб повноцінно охопити дискурс сучасної акцентованої поезії, слід бути свідком історичних подій. Ось, будь ласка, відповідний вірш "Берлінська стіна" від 1990 року берлінського поета Райнера Кунце (пропоную дослівний переклад цього "білого" вірша – Т.К.; порівняйте з німецькомовним оригіналом):

"Коли ми її зводили
ми не сподівалися
якою високою вона в нас самих
ми звикли до її горизонту
і до завітряної тиші
у її тіні ми не кидали жодної тіні
а тепер стоїмо ніби оголені
перед прощенням кожного".

Кожен рядок слід компетентно коментувати, не кажучи вже про смисл між рядками. Цю можливість полишаю шанованому читачеві, який водночас може знайти і зрозуміти жорсткий дискурс.

В усякому разі, висловлюю власне переконання в тому, що дискурс виступає чинником і фіксатором міжкультурної комунікації, а, отже, й категорією перекладу. Це головний висновок доробку.

Насамкінець. Згадані вище категорії можна дефінувати й інакше. Але важливо те, щоб лінгвісти дійшли спільного знаменника та уклали певну конвенцію стосовно головних параметрів сьогоднішніх фахових виразів і концепцій, інакше, якщо так і далі піде, мовознавці спорудять нову Вавілонську вежу, в якій вони втратять їхню спільну професійну мову та перестануть розуміти один одного.

UDC 81'255.4=161.2=14'06

Ν. Κλιμένκο, Καθηγήτρια, Διδάκτωρ Φιλολογικών Επιστημών
Εθνικό Πανεπιστήμιο "Ταράς Σεβτσένκο" του Κιέβου (Ουκρανία),
Α. Σαβένκο, Αναπληρωτής Καθηγητής, Διδάκτωρ Φιλολογικών Επιστημών
Εθνικό Πανεπιστήμιο "Ταράς Σεβτσένκο" του Κιέβου (Ουκρανία)

ΤΑ ΕΝΔΟΓΕΝΗ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΣΤΟ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Στο άρθρο παρουσιάζεται η ανάλυση των μηχανισμών που οδηγούν στην εμφάνιση των παραλλήλων στο ποιητκό κείμενο. Τα παράλληλα αυτά που μπορούν να μη έχουν το διακειμενικό χαρακτήρα και οφείλονται στα κοινά στοιχεία της κοσμοθεωρίας ή ποιητικής μεθόδου προτείνουμε να ονομάζουμε ενδογενή με το παράδειγμα τη σύγκριση της δομής που έχει η νοητική κατασκευή ΜΗΤΕΡΑ στα έργα του Τ. Σεβτσένκου και Α. Κάλβου. Ένα άλλο είδος των